

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

HAKEMLİ DERGİ – ISSN 1300-5766

SAYI: 24 - GÜZ

KONYA 2008

Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nda Hacca Dair Unsurlar

Elements Related With Hajj In The Cem Sultan's Turkish Divan

Şerife UZUN*

ÖZET

Bu makalede Cem Sultan'ın Divan'ında hac ile ilgili hangi unsurlara ne şekilde yer verdiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çünkü diğer şair sultanlardan farklı olarak Cem Sultan hacca gitmiş ve hacca dair unsurları şiirlerinde oldukça güçlü bir şekilde kullanmıştır. O bunu hayal eden değil gören ve yaşayanıdır. Bu durum onun şiirlerine de yansımıştır. Cem Sultan'ın Divan'ında konuyla ilgili pek çok beyit bulunmaktadır. Bu beyitlerde hacca dair unsurlara hem gerçek anlamlarıyla yer verilmiş hem de bu unsurlar mecazî anlamlarıyla kullanılmıştır. Böylelikle girdiği taht mücadelesinin ardından ölümüne kadar sürgün hayatı yaşayan Cem Sultan'ın hacca gidebilmiş olma ayrıcalığının şiirlerine nasıl yansıdığı açıkça görülmektedir.

ANAHTAR KELİMELER

Cem Sultan, hac, Kâbe, şair sultanlar

ABSTRACT

It was studied to put forward in this article that in Cem Sultan's Divan how he gave place to subjects related with hajj. Because unlike the other poet sultans, Cem Sultan went to hajj and he used elements related with hajj in a fairly strong way. He was not a person who was dreaming hajj, he was a person that was seeing and was living. This situation reflected to his poems. Lots of couplets which were related with this subject had been in Cem Sultan's Divan. He used elements which related with hajj both their real means and their metaphors. In this way, Cem Sultan, who had lived in banishment until his death after throne struggle, reflected the privilege of going hajj to his poem and we see this in his poems clearly.

KEY WORDS

Cem Sultan, hajj, Kabe, poet sultans

* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Osmanlı hanedanının en renkli, o ölçüde de talihsiz kişilerinden biri kabul edilen Cem Sultan, Fatih Sultan Mehmed'in küçük oğludur. İyi bir eğitim alarak yetişen Cem Sultan, babasının ölümünden sonra ağabeyi II. Bayezid'le taht mücadelesine girişmiş, gittiği Bursa'da halkın da gönlünü kazanmış, orada adına hutbe okutup sikke bastırarak hükümdarlığını ilan etmiştir. Ancak bu mücadeleyi II. Bayezid'in kazanmasıyla Osmanlı tarihine bir hükümdar olarak değil, talihsiz bir şehzade şair olarak geçmiştir.¹ Onun şehzade olarak değil de sultan olarak anılmasının saltanat mücadelesinde ısrarcı davranmasından ya da kısa süreli de olsa kendini hükümdar ilan etmiş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Cem Sultan, tahta geçmemesine rağmen şair sultanlar arasında anılan ve şiirlerinde şahsî duygularını ifade etmekte başarılı olduğu kabul edilen şairlerimizdendir. Şiir ve edebiyatla çok küçük yaşlardan itibaren meşgul olan Cem Sultan'ın Konya'da bulunduğu dönemde çevresinde adına "Cem Şairleri" denilen bir grup şair bulunmuştur ki Cem Sa'dî'si, Haydar Bey, Sehâî, Kandî, Şâhidî gibi dönemin ünlü şairlerinden oluşan bu guruptan bazıları onu gurbette de yalnız bırakmamıştır.² Ağabeyiyle mücadelesinde çok kötü günler geçiren Cem Sultan'la birlikte bu şairlerin çoğu aynı hayatı yaşamışlardır. Avrupa'daki esaret hayatına bile onunla beraber katlanmaları bu bağlılığın ihsan ve caize sebebiyle olmadığını açıkça göstermektedir. Hatta Cem Sultan'ın özel yazılarını ve Divan'ını, hem şehzadeye olan sadakati hem de iyi bir şair olmasından dolayı bu grubun en meşhur şairi kabul edilen Cem Sâ'dî'si yazmıştır.³

Cem Sultan'ın şiirlerinde Ahmed Paşa'yı örnek aldığı, onun tesirinde kaldığı, hatta gazel ve kasidelerinde onu taklit ettiği iddia edilmektedir. Kerem Kasidesi'ni Ahmed Paşa'nın "kerem" redifli kasidesine nazire olarak yazmıştır. Ayrıca Şeyhî, Necâtî gibi Osmanlı şairlerinin ve İran edebiyatından da Nizâmî, Selmân ve Hâfız gibi şairlerin etkilerinin olduğu bilinmektedir.⁴ Şiirlerinde kullandığı dil ise yaşadığı dönem Türkçesinin hususiyetlerini taşımaktadır.

Cem Sultan, pek çok divan şairi gibi yeterince rind, çokça âşık, şairlik kudretinden emin, güzellere düşkün, aynı zamanda onlardan şikâyetçidir. Allah'ın kâinattaki eşsiz nizamına, ahengine ve hikmetine hayrandır fakat hükümdarlık

¹ *Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1989, C.10, s. 255.

² Mustafa İsen, A.Fuat Bilkan, *Şair Sultanlar*, Ankara 1997, s. 265.

³ Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*, İstanbul 1996, s. 167-168.

⁴ Halil Ersoylu, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, İstanbul 1981, C. I, s. 18.

iddiasında bulunduğu için ağabeyi II. Bayezid'le savaşıacak derecede de hırslı olduğundan diğer divan şairlerden ayrılan bir dünya görüşüne sahiptir. Bu durumu hanedan mensubu olmasına bağlamak mümkündür.

Cem Sultan'ı diğer sultanlardan ayıran başka bir özelliği de hacca gitmiş olmasıdır. Osmanlı sultanlarından hiçbiri bu ibadeti yerine getirememiş olduğu halde o, Mısır'da bulunduğu dönemde eşi ve annesi ile birlikte Kahire'den Hicaz'a geçerek hacca gitmiş, bundan duyduğu manevî hazzı şu beyitlerle ifade etmiştir:

Sultânlık olmaz ise dervişlik de hoştur
Gör nice taht idindi taht ile tâcı Edhem

Olsan şehen-şeh-i Rûm olmazdı hac nasîbin
Bin şükr k'oldı rûzî bu devlet-i muazzez⁵

Cem Sultan Divan'ında hac ile ilgili unsurlar oldukça zengindir. Cem Sultan bu unsurları hem divan edebiyatının kalıplaşmış ifadeleri şeklinde hem de gerçek anlamlarıyla kullanmıştır. Onun hacca gidişine dair en meşhur söylemi; taht mücadelesine girdiği ağabeyi II. Bayezid'e gönderdiği sitem yüklü şiiridir:

Sen pister-i gülde yatasın şevk ile handân
Ben hecr ile bâliş idinem hârı sebab ne

Bu saltanat-ı dünyâ ola adle mukârîn
Haccü'l-Haremeyn anı taleb kılsa aceb ne

II. Bayezid de buna karşılık ona şu cevabı göndermiştir:

Çün rûz-ı ezel kısmet olınmış bize devlet
Taktîre rızâ vermeyesin böyle sebab ne

Haccü'l-Haremeyn olduğına râzı olaydın
Bu saltanat-ı dünyevîye bunca taleb ne⁶

Ancak bir başka şiirinde de Mekke'ye gidip Kâbe'yi tavaf etmesinin hiçbir mülke bedel olamayacağını ifade eden yine kendisidir:

⁵ Hilmi Yücebaş, *Şair Padişahlar*, İstanbul 1960, s.47.

⁶ H. Yücebaş, *age.*, s. 47

Mekketu'llâh'ı varup bir gün tavâf eyledüğün
Bin Karaman bin Arab bin mülket-i Osmândur (IX/2)

Hayatının esaret altında geçmesiyle ilgili olarak feleğ;

Küffâra esîr itdi beni çarh-ı bed-endîş
Ol dem kanı kim mesken idi Ka'be-i ulyâ (VI/58)

şeklinde sitem ederken, belki de hayatında teselli bulduğu yegâne zamanlardan biri olan hac yolculuğuyla ilgili olarak sevgilisine şöyle seslenmektedir:

Cem'iyet-i hacc itdi ger olsan ana hem-râh
Bin Ka'be sevâbını bulur hoş sefer eyler (G. 41/7)

Ancak, bir başka yerde de hacı olmanın gereklerine yeterince uymadığına dair özeleştiride bulunur:

Didüm ey can kaçma Cemden hâcîdur güldi didi
Gerçi hâcîdur velî can virür oğlan üstine (G.301/8)

Bunların dışında daha çok divan edebiyatının kalıplaşmış ifadeleri hâline gelen hac ile ilgili unsurlar Cem Sultan'ın dilinden beyitlere dökülmüştür. Fakat kullanılan bu ifadelerde dahi haccın dinî bir ritüel olduğu gerçeği göz ardı edilmemiş ve hac menasikine uygun ifadeler kullanılmıştır. Biz de bu çalışmamızda Cem Sultan'ın Divan'ında hacca dair unsurların yer aldığı beyitleri konularına göre tasnif ederek aşağıda verdik.

Kâbe (Beytü'l-Haram, Beytü'l-Mutahhar, Beytü'l-Mukaddes, kiblegâh):

Divan şiirinde hemen her şairin birçok beyitte sevgilisinin mahallesini Kâbe'nin bulunduğu topraklara; evini, kapısını, kapısının eşiğini ya da mahallenin kendisini Kâbe'ye benzettiği görülmektedir. Sevgilinin bulunduğu yerin Kâbe olmasının ya da o şekilde düşünülmesinin birtakım âdet ve inanışlardan kaynaklanan sebepleri vardır. Çünkü Kâbe Müslümanların kiblesidir ve o yöne secde edilir. Müslüman olmayanların ise Kâbe'ye girmesi yasaktır. Kâbe ve etrafı güvenli bir sığınaktır. Ayrıca Kâbe meleklerin de bulunduğu yerdir. Onlar daima Kâbe'yi tavaf ederler. Bu durum Cem Sultan'ın şiirlerinde de dikkat çekmektedir.

Melâ'ik işde bir âdem diyü sücûd eyler
Ana ki Ka'be-i kûyunı secdegâh eyler (G. 52/3)

Ol dem kanı ki Ka'be-i kûyun mekân idi
Ârâmgâhı gönlümün ol âsitân idi (G.335/1)

Sevgilinin kapı ve eşiği de âşığın yöneldiği, yüz sürmek istediği yer olması açısından Kâbe'ye benzetilir. Müslümanlar nasıl Kâbe'ye yönelirlerse âşık da bu eşik ya da kapıya yönelmekte ve ona secde etmektedir:

Harem hevâsına bağlanma iy sanem ihrâm
Cihâna kiblegeh ol âsitâne yitmez mi (G.339/6)

Hacc-ı vasla gelmişem sa'y eylerem
Ka'be-i kapunda vardur ihtiyâc (G. 26/6)

İşigün Ka'besi penâhumdur
İki âlemde secdegâhumdur (G.43/1)

Hatta o, seher yelinin yıllardır bu eşiğe ulaşabilmek için estiğini, ona ulaşanlara da haset ettiğini söyleyerek sıradan bir durum olan rüzgârın esişini böyle güzel bir sebebe bağlamıştır:

İşigün Ka'besine bir dem irem diyü gezer
Nice yıldur bu hevâyıla yiler bâd-ı seher (G.92/1)

Hased itdi tavâf itdügiçün
İşigün Ka'besini bâd-ı sabâ (G.2/3)

Hacca gitmek, özellikle de Cem Sultan'ın döneminde meşakkatlidir. Şair bu gerçeği Kâbe yollarının dikenlerle dolu olduğunu söyleyerek dile getirir. Ancak gerçek bir mümin onları diken olarak değil de bir çiçek gibi algılar. Âşık da sevgilisinin semtindeki dikenleri böyle görür. Bu düşünceden hareketle Cem Sultan da sevgilinin semtindeki dikenleri yasemine benzetir:

Hâra saymaz Ka'be-i kûyun mugaylânın gönül
Kim gül-i terdir ana ol yâsemendir yâsemen (G.236/4)

Kâbe bazı beyitlerde Beytü'l-Haram, Beytü'l-Mukaddes ve Beytü'l-Mutahhar gibi ifadelerle de karşılanmaktadır. Çünkü Kâbe içerisinde bazı yasaklar vardır. Bu yasakların orada yapılması haramdır. Kâbe'nin Beytü'l-Haram tabiriyle anılması bu yasaklara dayanır. Ayrıca Kâbe Müslümanlar için kutsal bir mekândır, bir ibadet yeridir ve ibadethanelerin de temiz olması esastır. Bu yüzden Kâbe'ye Beytü'l-Mukaddes veya Beytü'l-Mutahhar denir.

Vasle-i rahmet umar zînet tırâzına müdâm
Perde-i Beytü'l-Harâm ihrâmı zülfünden senün (G.190/4)

Bir nokta gibi dâ'ireye aldı fi'l-mesel
Beytü'l-Harâmı sahn-ı safâsı Muhammedün (Der Na't-ı Nebi/5)

Kaşundur kûşe-i Beytü'l-Mukaddes
Saçundur perde-i Beytü'l-Mutahhar (G. 110/4)

Kâbe, kible olduğu için Mescid-i Haram içerisinde Kâbe'ye bakan her yön kiblelidir. Dolayısıyla orada kible için yön tayinine gerek yoktur. Buna bağlı olarak sevgilisinin yüzünü Kâbe'ye, kaşını da mihraba benzeten şair, Kâbe olan sevgilisinin yüzünde de kibleye yani kaşa gerek olmadığını söyler:

Ebrû-yı siyâh olmasa yüzünde kayurmaz
Zîrâ sanemâ Ka'beye mihrâb ne hâcet (G. 19/3)

Ka'be yüzünden budur kaşın tırâş itdüğü yâr
Kibledür her kûşesi mihrâb ana hâcet degül (G.200/2)

Fikr-i ebrûn eylemez Cem mescid-i hüsnünde hiç
Ka'bede dîvânedür mahsûs mihrâb isteyen⁷ (G. 254/9)

Cem Sultan Divan'ında Kâbe, sevgilinin evi ve yüzü olmanın dışında gönül olarak da kullanılmıştır. Çünkü Kâbe Allah'ın evidir, tasavvufî düşünceye göre ilâhî aşk gönülde tecelli ettiği için gönül de Allah'ın evidir. Dolayısıyla Allah'ın evi kabul edilen yer de meleklerin durağıdır. Ayrıca ziyaret edilmesi gerekliliği, yıkılmaması ve bir mahremiyet hâline sahip olması da diğer hususiyetlerdir. Şair bunları şu ifadelerle dile getirmektedir:

⁷ Benzer örnekler için bk. G.34/1, G. 94/5.

Bir dem giderme ravza-i dilden hayâlünü
Zîrâ harîm-i Ka'be melekler turagıdur (G. 104/5)

Dil olalı Ka'be-i 'ışka harîm
Çekdi hayâl-i hatun ana harîm (G. 223/1)

Kâbe Örtüsü:

Divan edebiyatında sevgilinin yüzü Kâbe'ye, kaşları kibleyi gösteren mihrâba, bazen Kâbe'nin köşesine benzetilirken, saçları da siyah olmasından dolayı Kâbe'nin kara örtüsüne benzetilmiştir. Bu konuyla ilgili Cem Sultan'ın Divan'ında oldukça zengin örnekler bulunmaktadır ki bunlardan bazıları aşağıda verilmiştir:

Can virüpdür zülf-i müşgînün hevâsı ile Cem
Perde-i Beytû'l-Mutahhardan kılun ana kefen (G.236/5)

Câmi'-i hüsninde zeyn için kaşı mihrâbına
Ka'be örtüsünü asar kâkül-i müşgîn-i dost (G.20/4)

Üstine zülfün asmaz idi Ka'be örtüsün
Câmi yüzünde olmasa mihrâb-ı can kaşun (G.191/2)

Hacerü'l-Esved:

Şair yukarıdaki benzetmenin bir devamı olarak sevgilisinin yüzünü Kâbe'yle eş tutarken onun yüzündeki beni de Kâbe'nin duvarındaki cennetten geldiği rivayet olunan Hacerü'l-Esved'e benzetmektedir ki nasıl hacılar tavaf ederken o kara taşı öpmek için çabalarlarsa şair de sevgilisinin benini öpmeyi öyle dilemektedir:

Ka'be yüzünde benün çün Hacerü'l-Esved imiş
Yaraşur her nefes ol hâl-i siyeh-kârı öpem (G.226/3)

Başka bir yerde ise sevgilisinin kalbini katılığından dolayı taşa, ama belki de yeryüzündeki taşların en kıymetlisi olan Hacerü'l-Esved'e benzetmektedir. Buna bağlı olarak da hacıların Hacerü'l-Esved'e karşı dua etme isteği duymaları gibi kendisinin de sevgilisine karşı böyle dua etme arzusu içerisinde olduğunu belirtir:

Dil-i sengînün ile hâlüne hâlüm diyeyim
Hacerü'l- Esvede karşı çün olur 'arz-ı du'â (G.6/2)

Altın Oluk:

Cem Sultan, Kâbe'de bulunan altın oluktan da bahsetmektedir. O sevgilisi uğruna gözünden akan yaşların yüzünden süzülmesini Kâbe'nin altın oluğundan akan suya benzetmektedir ki böylece oluğun sarı olmasıyla âşığın yüzünün sararmış olması arasında da bir alâka kurulmuş olmaktadır:

Çün yaşlarum yüzümden akar âsitânına
Bârî yüzüm o Ka'bede zer nâv-dân idün (G.187/3)

Hattun hayâline akalı yaşum işigün
Bir Ka'bedür ki oldı anun nâv-dân-ı müşğ (G.183/5)

Kâbe'de Yanan Işık:

Günümüzde olduğu gibi geçmişte de geceleri Kâbe ve çevresinin aydınlatıldığını Cem Sultan'ın şiirlerinden öğrenmekteyiz. O, orada sabaha kadar hiç sönmeyen yandığı bilinen ışıktan şu şekilde bahsetmektedir:

Mihr-i hüsnün görmeyince gitmesün dilden ruhun
Kim harîm-i Ka'bede tâ subha dek yanar çerâğ (G. 162/3)

Yanar harîm-i Ka'be-i hüsnünde subha dek
İksîr-i gamdan olalı zer nâv-dân-ı şem⁸ (G.161/4)

Tavaf:

Tavaf, Kâbe'nin etrafında dönülerek yapılır ve haccın gereklerinden de biridir. Sevgilisinin evinin etrafında dolaşmayı Kâbe'yi tavaf etmeyle eş tutan Cem Sultan bu durumun âşik açısından önemini şu şekilde dile getirmektedir:

Irağa salma kapundan beni ki Merve hakı
Tavâf-ı Ka'be-i kûyun safâyımış ey dost (G.17/2)

Gel bu sınıklı gönlümün eyle ziyâretin
Bulmazdı tavâf-ı Ka'be-i 'ulyâyı bir nefes⁹ (G. 138/6)

⁸ Benzer örnekler için bk. G.207/4.

⁹ Benzer örnekler için bk. G.3/4, G. 195/4.

Sa'y, Merve ve Safâ:

Safâ ve Merve Kâbe yakınında bulunan iki tepedir. Bu iki tepe arasında yedi defa gidip gelinerek yapılan ibadete ise sa'y denilmektedir. Şair bu unsurları genellikle birlikte kullanmış, sevgilisinin mahallesinde dolaşmayı sa'y yapmaya benzetirken bunun âşık için ne kadar büyük bir mutluluk olduğunu da dile getirmiştir.

Gam Mervesinde sa'y idüben hacc-ı vaslıçün
Hüccâc-ı 'ışka virilen ehl-i safâ hakı (X/53)

Merve hakı sa'y-i Ka'be-i kûyun
Cân hâcısına safâdur ey dost (G.16/13)

Irağ itme kapundan Merve hakkı
Çü Ka'be kûyunun sa'yi Safâdur (G.68/4)

Şair bu konuyla ilgili olarak başka bir beyitte ise sevgilisinin diğer âşıklarının yani rakiplerinin sevgilisinin mahallesinde dolaşmasını hacıların sa'y etmesine benzetmiş ve buna bir anlam veremediğini ifade etmiştir:

Çün safâ bulmaz beni kapunda gördükçe mukîm
Ka'be-i kûyunda niçün sa'y ider bilsem rakîb (G.10/4)

Zemzem:

Konuyla ilgili bir başka unsur ise zemzemdendir. Zemzem, Kâbe civarındaki meşhur kuyunun suyuna verilen addır. Şair sevgilisi uğruna gözünden akıttığı yaşları zemzem suyuna benzetmektedir:

Dil urduğçün yüzümüz ol havz-ı safâdan
Şimdi yiridür dökse gözüm Zemzem-i Bathâ (VI/59)

Çün olmadum harem-i kûy-ı dil-bere mahrem
Gözüm bunarı akıtsa aceb degül zemzem (G. 211/1)

İhram:

Haccın özel giysisi olan ihrama da yer veren şair, onu beyaz ve dikişsiz olma özelliğinden dolayı kefene benzetir. Ayrıca hacıların giydiği bu ihramın al-

tında başka bir elbise bulunmayışı da âşğın hâl ve tavrına uymaktadır. Zira âşık da sevgilisinin uğruna dünyaya ait her şeyden vazgeçmiştir.

Hacc-ı vasl için şehîd olanların
Câme-i hûnîleri ihrâmdur (G.78/5)

Giymesin devlet kabâsın hırka-i 'ışkun giyen
Çünkü ihrâm üzre giyemez mahrem olanlar libâs (G. 136/2)

Kurban:

Kurban Bayramı'nı içine alan günlerde gerçekleşen hac ibadeti sırasında kesilen kurban yerine ise Cem Sultan sevgilisine kendi canını sunar:

Îd ayı diyü Ka'be-i kûyunda dil-i Cem
Yâ kaşlarına cânını kurbân ider iy dost (G.15/7)

Arafat:

Cem Sultan, Divan'ında haccın farzlarından biri olan vakfenin gerçekleştiği, Mekke yakınlarında bulunan Arafat'a ise sadece bir beyitte yer verir:

Sa'y it ki mahrem-i Medenî olasın gönül
Mekkîdür işigi Arafât'ı Muhammedün (Der Na't-ı Nebi/19)

Sonuç

Neticede Cem Sultan'ın hacca gitmiş, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmiş bir şehzade olarak şiirlerinde hacca ilgili unsurları diğer şairlerden ve özellikle de diğer şair sultanlardan daha zengin ve ayrıntılı bir şekilde kullandığını söylemek mümkündür.¹⁰ Zira bu durum bir şeyi hayal etmekle görmek arasındaki fark kadar açıktır. Çünkü diğer sultanların hiçbiri hacca gitmemişken o sürgün hayatına rağmen bu şerefe nail olmuştur. Belki de bütün bunlardan dolayı onun Kâbe'ye, Kâbe'yi içine alan kutsal topraklara duyduğu aşk ve özlem, öldüğünde kefeninin Kâbe'nin örtüsünden yapılmasını istetecek kadar büyüktür. ©

¹⁰ Şerife Uzun, *Türk İslam Edebiyatında Hac ve Kurban Motifleri (Şair Sultanlar Örneği)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.